

T Ü K Ö R

Válságkezelés és protekcionizmus

BOTOS BALÁZS

A jelenlegi pénzügyi, gazdasági válság kapcsán ismételten reflektorfénybe került a protekcionizmus kérdése. A hazai termelők védelme, előnyben részesítése másokkal szemben, ez az a recept, amelyet elvileg szinte mindenki elvet, a gyakorlatban azonban igen sokan alkalmaznak. A cikk első részében a szerző áttekinti a különböző „izmusok” gazdaságtörténeti gyökereit és rámutat: a protekcionizmus és patriotizmus közötti megkülönböztetés elég nehezen védhető. A következőkben bizonyítja, hogy nem véletlen a jelenlegi válság idején a piacvédelmi törekvések megerősödése, hiszen a 80-as évek vagy a 2000 körüli válságok idején a maihoz igen hasonló módon reagáltak a kormányok. Végül a szerző felhívja a figyelmet arra, hogy az erősödő protekcionizmus nemcsak kereskedelempolitikai zavarokhoz vezet, hanem felerősíti az Európai Unió belüli feszültségeket is.

Journal of Economic Literature (JEL) kód: F13.

Régi igazság, hogy nincsen semmi új a nap alatt. Határozottan érvényesnek tűnik mindez a ciklikusságot alaptörvényként tisztelő közgazdaságtan elméletét és gazdaságpolitikai gyakorlatát tekintve is. A jelenlegi gazdasági (pénzügyi) válság és a protekcionista törekvések megerősödése közötti összefüggések elemzése során meglepődve fogjuk tapasztalni, hogy a 80-as évek elejének maihoz sok tekintetben hasonló válságtüneteire a maihoz szintén igen hasonló gyógymódokkal igyekeztek az akkori kormányok reagálni. A visszatekintés előtt azonban megpróbáljuk tisztázni, hogy mit takarnak a sokszor használt, azonban tartalmilag kevésbé tisztázott olyan fogalmak, mint a protekcionizmus, a patriotizmus, a gazdasági nacionalizmus.

Botos Balázs, a Zsigmond Király Főiskola intézetvezető-helyettese, egyetemi docens. E-mail cím: botos.balazs@zskf.hu

Protekciónizmus, patriotizmus

A „protekciónizmus” olyan rendszer, amelyben csak protekcióval – azaz külön befolyással vagy kiemelt támogatással – lehet boldogulni, érvényesülni. A közgazdaságtanban – általános értelmezés szerint – a protekciónizmus elsősorban a hazai ipar és fejlődésének támogatását jelenti. Nyilvánvaló azonban, hogy a jelenség nem korlátozható sem a gazdaság egyetlen szektorára vagy ágazatára (hiszen jól ismertek az iparon kívüli ágazatokhoz, például az agrárszektorhoz kapcsolódó protekciónista törekvések), sem magára a gazdaság világára. Gondoljunk arra, hogy például az egészségügyben a hálapénzzel igyekszünk „kivételezett” bánásmódot elérni (amely mindaddig működik, amíg nem válik általánossá a hálapénz fizetése). Gyakori jelentése a protekciónak egy befolyásos személy által nyújtott támogatás, segítség, közbenjárás – például pályázatok elbírálása esetén.

A tárgyalt téma szempontjából mérvadóbbnak tekinthető a Magyar Virtuális Enciklopédia értelmezése, amely szerint a protekciónizmus olyan kereskedelempolitikai irányzat, amely ideológiai hátterét a nacionalizmusból nyerte. Célja a hazai termelők védelme a külső hatásoktól. (*Magyar...*, 2006).

A hazai piac biztosítása a hazai termelők számára: ez jelentette tehát a protekciónizmus „klasszikus” formáját, amely párosult az exportképesség növelésére irányuló törekvésekkel. Importkorlátozásokkal, tarifákkal, kvótákkal, árszabályozással képezték az előbbi eszköztárat és az exportszubszenciók, kedvezményes exporthitelezés stb. szolgáltak a kivitel ösztönzésére. A nemzetközi kereskedelem liberalizációjának megállíthatatlan – bár még mindig nem teljes körű – folyamata, az integrációs tömörülések szabályai és általában véve is a tágra nyílt, globalizációs világrend azonban fokozatosan kiszorította ezeket a „durva” beavatkozási lehetőségeket, és ma már – mint később látni fogjuk – jóval kifinomultabb eszközökkel folyik ugyanaz a háború.

Persze nemcsak a regionális együttműködési törekvések igyekeztek gátolni a protekciónizmus terjedését, hanem a fejlett ipari országok alapvetően szabadkereskedelmi elveken nyugvó gazdaságpolitikája is. Paradox módon azonban éppen a verseny bővülése erősíti az ilyen törekvéseket. Azok a gazdasági potenciálok, amelyek a hazai vagy a világpiacokon versenyképtelennek bizonyulnak, különböző érvekkel (a foglalkoztatás fenntartása, a nemzeti termelési kultúrák megmentése stb.) egyre erősebb nyomást gyakorolnak kormányaikra, védelmet és támogatást kérve. A folyamat pedig öntörvényűvé is válhat, hiszen köztudott, hogy a „protekciónizmus protekciónizmust” szül. A támogatást kérők első érve általában ugyanis az, hogy „versenytársaink kormányaiktól különféle segítséget kapnak, ezért mi is csak hasonló támogatás mellett leszünk képesek helytállni a versenyben”.

Az Európa és Ázsia gazdasági együttműködéséről rendezett 2005. évi franciaországi konferencián hangozott el az a megállapítás, hogy úgy terjed a világon a protekciónizmus, mint a madárinfluenza. Azt a járványt akkoriban sikerült ugyan megfékezni, azonban az kérdéses, hogy felszámolták-e a góccokat, vagy csak lap-

pangásra kényszerítették. A protekcionizmussal kapcsolatban ez a kérdés fel sem merülhet, hiszen a „kór” manapság legalább olyan erővel tombol, mint például a 80-as évek elején, közepén vagy 2006 táján.

Különbözik-e, s ha igen, miben a protekcionizmus a patriotizmustól? A patrióták fő érve az, hogy ők saját országuk s nem egy vagy több vállalkozás érdekeit helyezik előtérbe. A gazdasági életben természetesen az érdekek általában vállalkozásokon keresztül érvényesülnek. Egy patrióta gazdaságpolitika a cégek, befektetők hazafias érzéseire apellál, hogy azok fontosabb üzleti döntéseik előtt fokozottabban vegyék figyelembe a nemzeti érdekeket. Ez a szemléletmód értelemszerűen annak a globális világnak kíván ellensúlyt teremteni, amelyben a hatékonysági, jövedelmezőségi, üzleti szempontok mellett a nemzeti érdekek, értékek kisebb szerepet játszanak.

A gazdasági patriotizmus nem francia találmány, azonban kétségkívül Franciaországban igen mélyek a nemzeti érdekek érvényesítésének gyökerei. A francia iparpolitikában, amely mindig a kontinentális, konzervatív, az állam szerepét fontosnak tartó elvekre épült, ezek a törekvések már az ún. nagyprogramok („*Grands Programmes*”) idején megjelentek. Ezen programok között voltak sikeresek (például az Airbus vagy a nukleáris program) és kevésbé sikeresek (például a telekommunikációs Minitel-program), mindegyik célja azonban alapvetően a globális versenypiacok szelekciójával szemben a nemzeti szempontok támogatása volt. 2006 júliusában a francia elnök kijelentette, hogy szüksége van a lehető legnagyobb támogatásra, annak érdekében, hogy igazi gazdasági patriotizmus működjön az országban (*Leersnyder, 2006*).

Természetesen a határvonal a protekcionizmus és patriotizmus között nem mindig húzható meg egyértelműen. Bár vannak, akik a protekcionizmus minden formáját mereven elvetve, a patriotizmust enyhébben ítélik meg, mások egész egyszerűen a patriotizmust más köntösbe bújtatott, újprotekcionizmusnak tekintik.

A patriotizmus reális veszélyét hangsúlyozók számára érveket adó egyik legnagyobb publicitást kapó esemény ugyancsak Franciaországhoz fűződik (Például: *Kassinger, 2006; Gyévai, 2006*). Az eset lényege, hogy a francia kormány megakadályozta, hogy az egyik legnagyobb francia energiaipari társaság, a Suez közüzemi csoport külföldi kézbe kerüljön. Az olasz ENEL – Európa harmadik legnagyobb energetikai cége – vásárlási szándékot jelentett be a Suez érintően. A felvásárlás megakadályozása érdekében a francia kormány végrehajtotta az állami többségi tulajdonú Gaz de France és a Suez egyesítését, létrehozva a világ egyik legnagyobb energiaipari csoportját. Jól példázza ez az eset azt a francia filozófiát, amely szerint ugyan tiszteletben tartják az uniós törekvéseket és versenyszabályokat, ugyanakkor több fronton is igyekeznek megvédeni saját vállalataikat. Nemcsak a kárvallott olaszok, hanem a szakértők nagy része is úgy vélte ugyanakkor, hogy itt tulajdonképpen patriotizmusnak álcázva protekcionizmus jelent meg.

Az Európai Bizottság szintén rosszallását fejezte ki, és *Neelie Kroes* versenypolitikai biztos akkoriban azt mondta: Brüsszel eljárások egész sorozatát fogja indítani,

hogy biztosítsa az európai energiapiac nyitottságát. Végül is – talán az erőviszonyokat is tükrözve – Brüsszel ugyan feltételeket szabva (a Sueznek az egyesülés előtt el kellett adnia egyes üzletágait), de jóváhagyta az ügyet.

Az kétségtelen, hogy Franciaország következetesen kitart a nemzeti érdekek védelme mellett. Ezt jól bizonyítják a jelenlegi válsághelyzetben hozott intézkedéseik is, például a francia autóipar megvédése érdekében tett lépések. A francia államfő a Párizst protekcionizmussal vádolni kívánó brüsszeli politikusok szemére pedig azt vetette, hogy miért nem szervezett uniós szintű mentőakciókat a szorongató ágazat számára az Európai Bizottság!

A gazdasági protekcionizmus és patriotizmus legélesebb ellenzője térségünkben az Európai Unió. Ez természetes is, hiszen éppen lényegét, a közös európai piacot, az esélyegyenlőséget kérdőjelezi meg a nemzeti érdekek előtérbe helyezői. Ugyanakkor – mint ezt a fenti Suez ügy is bizonyította – Brüsszel is érdekek között kénytelen lavírozni. Azt ugyanis könnyű deklarálni, hogy az uniós kormányoknak koordináltan kellene fellépniük a protekcionizmus ellen, azonban a megfelelő erősségű európai identitás hiánya mellett komoly gazdasági és politikai érdekek is motíválják az egyes nemzeti döntéseket.

Az azonban egyértelmű, hogy ma a protekcionizmussal és a patriotizmussal kapcsolatban is számos olyan kérdés merül fel, amelyekre nem igazán tudunk megnyugtató választ adni. Csak példaképpen: „Segíthetik-e az egyes országok, ágazatok, vállalatok gondjainak megoldását protekcionista intézkedések? Ha igen, a jelenlegi helyzetben van-e erkölcsi alapja bárkinek ezeket az intézkedéseket rossz néven venni? Ha nem, tud-e bárki – a hangzatos szlogeneken kívül – más megoldásokat ajánlani? Meghúzható-e a határ a többé-kevésbé elfogadott gazdasági patriotizmus és protekcionizmus között? A nyílt vagy a bújtatott protekcionizmus a veszedelmesebb?” (Botos, 2009). A patriotizmus kapcsán pedig ismételten szembesülünk olyan dilemmákkal is, hogy milyen nemzetiségű egy vállalat? Milyen nemzetiségű egy Magyarországon működő, külföldi csoporthoz tartozó, külföldi menedzser által irányított cég? Milyen nemzetiségű egy magyar tőkebefektetéssel létrejött romániai üzem? Ha a nemzetiséget a tulajdonosi kör határozza meg, erről sokszor nincsenek is nyilvános adatok. Létezik-e még egyáltalában tisztán német, angol vagy francia nagyvállalat?

Bár a gazdasági patriotizmus sokak szemében „szalonképesebb”, mint a protekcionizmus, értelmezése sok tekintetben ugyancsak tisztázatlan.

A gazdasági patriotizmus fogalmával a gazdaságtörténeti irodalomban nem túl sokat foglalkoztak. Gyökereit keresve a klasszikus merkantilizmushoz és még inkább annak *Colbert* által kifejtett változatához tudunk visszanyúlni. A merkantilizmus lényegét tekintve államilag irányított gazdaságpolitika, mégpedig patrióta (protekcionista) gazdaságpolitika.

XIV. Lajos nevezte ki *Jean-Baptiste Colbert*-t pénzügyminiszterré, aki a kereskedelemért és a manufaktúra ügyeiért is felelős volt. *Colbert* szerint minden gazdasági bajnak a pénzhiány az oka, ezért mindenáron pénzt – aranyat, ezüstöt – kell

behozni az országba. De hogyan lehet a külföldről származó bevételeket növelni? Úgy, hogy több árut kell kivinni az országból, azaz, ahogy ma mondanánk, növelni kell az exportot. Ahhoz viszont, hogy növelni lehessen a kivitt áruk mennyiségét, fejleszteni kell a hazai termelést és védeni a piacot a külföldi áruktól. A merkantilizmus idején ez az okfejtés forradalmian újnak és előrevivőnek volt tekinthető. Azonban ugyanebből a gondolatból fakad *Colbert* elméletének gyengesége is. Ha ugyanis egy ország gátolja az importot, előbb-utóbb saját kivitelének növelését is megakadályozza.

Évszázadokkal később – a XIX. század vége felé – Németország, az Egyesült Államok és más országok piacuk védelmével, kereskedelmi protekcionizmussal, magas védővámokkal igyekeztek biztosítani születőben lévő iparágaik megerősödését, felzárkózásukat az akkori világ élvonalához. Ekkor erősödött meg az a közgazdasági irányzat, amely szerint amíg egy ország nem zárkózik fel az élvonalhoz, elkerülhetetlen, hogy védje saját piacát. Ezt akkor gazdasági nacionalizmusnak hívták, tulajdonképpen azonban nevezhetnénk patriotizmusnak is.

A gazdasági bezárkózás elve az 1929–1933. évi válság idején és azt követően ismét megerősödött. Ez természetesen nemcsak a kereskedelmi folyamatokat érintette, hanem a nemzetközi pénzmozgásokat is.

A második világháborút követően a fejlett országok – felismerve a bezárkózás következményeit – hitet tettek a nyitás szükségessége és a protekcionizmus visszaszorítása mellett. Ez természetesen nem történhetett meg egyik napról a másikra, azonban a nemzetközi szervezetekben folyó tárgyalások lépésről lépésre igyekeztek a tényleges és képletes határok lebontására. Az angolszász szakirodalom ezért különösebb figyelmet nem is szentelt a protekcionizmus jelenségének, és a témával foglalkozók elsősorban az exportvezérelte növekedés oldaláról tárgyalták a piacvédelem kérdését (például: *Bhagwati*, 1988). Az integrációs törekvések tényerése pedig egyértelműen a szabadkereskedelmi tendenciák erősödésével járt. (Az ún. szocialista világrend természetesen más okokból, azonban egyértelműen a bezárkózás elvét vallotta.) A liberalizmus és a szabadkereskedelem elveit egyértelműen meghatározónak tekintve a protekcionizmus, patriotizmus jelensége mégis időről időre – nem függetlenül az aktuális világgazdasági helyzettől – előtérbe került, úgy a 80-as évek elején, mint az elmúlt 10 évben.

Térjünk még vissza arra a kérdésre, hogy milyen nemzetiségű egy vállalat, illetve hogy mely nemzethez köthető egy multinacionális cég? A patriotizmus alapja a patria, a szülőföld, amelyhez természetesen mindnyájunkat érzelmek kötnek. Egy vállalatnak azonban nincsenek érzelmei, ha van is „szülőföldje”. Nemzetisége természetesen lehet, azonban mi alapján kötődik egy nemzethez? A tulajdonosok, a részvényesek nemzetisége alapján? Vagy a termelés helye, esetleg a cég központjának székhelye alapján? Ezek a dilemmák sem új keletűek, hiszen az Egyesült Államokban, amikor a 90-es évek elején határozottan felmerült az ország versenyképességének csökkenése miatt az aktív iparpolitika, a hazai ipar támogatásának igénye, egy neves közgazdász a következő kérdést tette fel: „Ki az a »mi«? Mely cégek

tekinthetők hazainak? Az, amelynek központja New Yorkban van, amelynek részvénnytöbbsége amerikai kézben van, és amerikai menedzserek irányítják, termelésének zömét azonban külföldön állítják elő, vagy az, amelynek központja Tokióban van, részvényeit külföldiek birtokolják, üzemének nagy része azonban az Egyesült Államokban amerikai munkavállalókkal termel?” (Reich, 1990)

A szerző válasza egyébként – visszatükrözve a nemzeti hovatartozással kapcsolatos dilemmákat –, hogy nem cégeket, holdingokat kell támogatni, hanem az amerikai munkaerőbe kell minél többet beruházni, mert ez fogja hosszú távon elősegíteni az amerikai versenyképesség növekedését.

Szólni kell a gazdasági patriotizmus és a gazdasági biztonság koncepciójának összefüggéseiről is. A kapcsolat két irányban is értelmezhető. A gazdasági biztonság – amelynek kifejtését Clinton fogalmazta meg legvilágosabban – időnként kikényszeríthet patriotának tekinthető intézkedéseket, illetőleg a gazdasági érdekvédelem indoka sokszor biztonságpolitikai szempontokra épül.

Túltermelés és a hazai piac védelme a 80-as évek elején

Sokan párhuzamot vonnak a 80-as évek elejének (lényegében a második olajválságot követő) gazdasági visszaesése és a jelenlegi válság között. Bár nyilvánvalóak a különbségek is (az akkori válság alapvetően termelési, mégpedig túltermelési válság volt és nem kapcsolódott egy pénzügyi válsághoz), nem meglepő, hogy az akkori válságkezelő módszerek és a jelenlegi kiútkeresés fegyvertárában egyaránt kiemelt szerepet kapott, illetve kap a protekcionizmus.

Milyen konkrét jellemzők alapján mondhatjuk, hogy az akkori válság eltért a jelenlegitől? Például a válság regionális kiterjedtsége miatt. Ebben az időben – 1978 és 1982 között – az USA autóiiparának termelése 9,2 millió darabról 5,7 millióra esett vissza. Ugyanebben az időben a japán autóiipar nemcsak termelését tudta növelni, hanem részesedését az amerikai piacon csaknem megduplázta (12 százalékról 24 százalékra). Ezzel természetesen erőteljesen hozzájárult az amerikai termelés visszaeséséhez, hiszen a gazdasági növekedés lelassulása és a piac telítettsége mellett az import növekedése volt a válság harmadik kiváltója.

A piac telítettségét jelzi, hogy míg 1950-ben az USA-ban minden 10 eladott gépkocsiból 8 új vevőhöz jutott, 1980-ra az arány megfordult és 10 eladott gépkocsiból 8 cserét szolgált. Azt a csekély keresletnövekedést pedig, ami a 80-as évek elején mutatkozott, teljes egészében importból elégítettek ki. A személygépkocsi-import Japánból 1970-ben 380 ezer darab volt, 1980-ban pedig már csaknem 2 millió!

Az évtizedeken keresztül rendkívüli növekedést és nyereségességet elért gépjárműipari ágazatot már az 1973-as első olajválság is megrázta. A hazai piacon korábban szinte egyeduralmat élvezett az amerikai gépjárműipar. Csak 1980-ban, amikor a legnagyobb termelők óriási veszteséggel zárták az előző évet, ébredtek rá

igazán az ágazat válságos helyzetére. Ekkor már az import részesedése az országos értékesítésből 30 százalék feletti volt, egyes államokban (például Kaliforniában) elérte az 55 százalékot is.

Az ipar pedig – akkor is – a kormány segítségét kérte. Mindez az USA-ban sem volt előzmény nélküli, hiszen a 70-es évek elején csak kormányzati támogatás (állami hitelgarancia) mentette meg a csődtől a repülőgépgyártó Lockheedet és 1979-ben az autóiipari Chryslert. A 80-as években arra hivatkoztak, hogy nagyrészt a kormány túl szigorú környezetvédelmi, üzemanyag-fogyasztási és biztonsági szabályainak kielégítése kötötte le beruházási forrásait, hogy az autóiipar életben tartása más amerikai iparok (acélipar, gumiipar, üvegegyipar stb.) szempontjából is fontos, hogy az autóiiparban és a kapcsolódó ágazatokban több mint kétmillió ember dolgozik, és végül arra, hogy a japánok jelentős állami támogatással növelik amerikai exportjukat, ami tisztességtelen versenyt teremt.

A képviselőház, majd a szenátus mindenesetre fogékony volt az ágazat érveire, és olyan törvényt fogadott el, amely szerint az Egyesült Államokban eladott külföldi gépkocsik egy meghatározott hányadát az országon belül kell előállítani. A javaslat támogatói szerint mindez kedvezően hat az amerikai foglalkoztatásra, és arra is hivatkoztak, hogy a jelentősebb autógyártó országok mindegyike alkalmaz importkorlátozó intézkedéseket. A törvény elfogadása után a japán autógyártók (Toyota, Honda) mellett a német cégek (BMW, Mercedes) is összeszerelő üzemeket létesítettek az USA-ban.

A hazai részarány megkövetelése mellett az amerikai kormány a japánokat „önkéntes” korlátozásokkal is az import csökkentésére bírta. Hasonló megállapodásokra más ágazatokat és más országokat illetően is sor került. Az „önkéntességet” ilyen esetekben rendszerint a kormány olyan fenyegetései biztosították, mely szerint ellenkező esetben tarifális korlátozásokat vezet be, vagy csökkenti a különböző segélyeket.

Ahogy említettem, más ágazati példákat is fel lehet idézni, ahol nem elsődlegesen protekcionista intézkedésekkel, hanem a versenyképességet növelő programokkal kívántak segíteni. Az USA-ban a Kereskedelmi Minisztérium egyik ilyen programja a cipőiipar támogatására irányult. 1977 és 1980 között mintegy 56 millió dollárt fordítottak a kutatás-fejlesztés ösztönzésére, egy agresszívebb exportpolitika támogatására, a minőség-ellenőrzés rendszerének korszerűsítésére. Az eredmények azt igazolták, hogy a program sokat segített a versenyképesség javításában, s célszerűbb eszköznek bizonyult, mint a korábban sokak által követelt protekcionista kereskedelempolitika (Botos, 1983).

Új protekcionizmus a 2000-es évek elején

A 2000-es évek elejétől Európában határozottan felerősödtek a protekcionista törekvések, ha nem is mindig nyíltan jelentkezve. Mindez olyan keretek között, amikor minden ország élvezni akarta a globalizáció előrehaladásából származó

előnyöket, védekezni kívántak azonban a megmaradt nemzeti érdekek legcsekélyebb veszélyeztetése ellen. Pedig a már lényegében végbement pénzügyi globalizációnak elkerülhetetlenül együtt kellett járnia a más szektorokban is erősödő nemzetköziesedéssel.

Ezekben az években a protekcionista, patrióta lépések három módon jelentek meg: egyes ágazatok megmentését célzó intézkedésekben, a külföldi felvásárlások korlátozásában, illetve nemzeti „bajnokok” létrehozására irányuló törekvésekben.

Az amerikai kongresszus 1979 decemberében fogadta el a Chrysler hitelgarancia törvényt, amely a cégnek 1,5 milliárd dollár kölcsönt biztosított. Egyidejűleg a Chrysler 400 hitelezője elengedett 655 millió dollár tartozást. Mindebben nagy szerepe volt egy karizmatikus vállalatvezetőnek, *Lee Iacoccnak*, akinek vezetésével a cég 1983 nyarán már vissza is fizette az államilag garantált kölcsönt (*Johnson, 2006*).

Az ágazatok megmentésére irányuló lépések értelemszerűen a leginkább veszélyeztetett, ún. hagyományos ágazatok vonatkozásában váltak fontossá. Érdekes módon – és jelezve a nyitottságra való törekvés és a saját érdekek védelme közötti kapcsolatrendszer bonyolultságát – esetenként a protekcionizmus legfőbb ellenzőjeként ismert Európai Unió is az általa hevesen bírált eszközökhöz nyúlt. 2006-ban az unió az Oroszországból és Romániából származó acélsövek importvámját visszaállította. Így kívánta ugyanis megvédeni saját gyártóit, például az olasz Dalmine Spa-t és a francia Vallourec SA-t az olcsóbb, EU-n kívüli termékekkel szemben. Az oroszországi csöveket 35,8 százalék vám sújtotta, a Romániából származókat pedig 17,8 százalék. (A romániai gyártók természetesen az ország uniós csatlakozása után, 2007. január 1-jétől mentesültek a vám alól.) A hivatalos indoklás szerint a vámmal érintett országok termelői a belföldi áraiknál alacsonyabb árszinten, tehát dömpingáron exportáltak.

Korábban is terhelte a két országból származó acélsöveket védővám, ezt azonban 2004-ben az unió hatályon kívül helyezte, miután bebizonyosodott, hogy több európai csőgyártó – köztük a Dalmine és a Vallourec is – összejátszott a hasonló japán cégekkel, manipulálva a dömpingvám kivetésének alapjául szolgáló adatokat.

A hagyományos ágazatok körében nemcsak az acélipart igyekezett védeni az unió, hanem például a textilipart is. Miután a világkereskedelmi megállapodások alapján 2005. január 1-jétől megszűntek a kvóták a textil-világkereskedelemben, komoly aggodalmat keltett a hagyományosan erős textiliparral rendelkező uniós országokban – Franciaországban, Olaszországban, Portugáliában – a korlátozás nélküli kínai export. Az EU ipari minisztereinek tanácsa többször is foglalkozott a textilágazat jövőjével, és felkérte a bizottságot, hogy tegyen intézkedéseket a mintegy 2,5 millió textilipari foglalkoztatott érdekében. Végül 2006-ban Brüsszelben négyponos tervet fogadtak el, amely alapján a cégek külpiacra jutását segítik, támogatják a korszerű textilipari technológiák elterjedését és felszámolják a nem vámjellegű akadályokat.

Ezekben az években – és lényegében azóta is – a protekcionista törekvések legelterjedtebb és általában legnagyobb visszhangot kiváltó formái a külföldi felvásárlások megakadályozásához kapcsolódtak.

Kezdjük a példákat ismét egy acélipari esettel. A luxemburgi székhelyű francia, spanyol, belga és luxemburgi tulajdonban levő acélipari óriást, az Arcelort egy Hollandiában bejegyzett, azonban indiai tulajdonú cég, a Mittal Steel akarta felvásárolni. A tulajdonosok ellenségesnek tekintették a felvásárlási szándékot, és Európa acélipari ellátottságának esetleges kiszolgáltatottságára és a munkanélküliség növekedésének veszélyére hivatkozva az Európai Bizottság jóváhagyásával megakadályozták az ügyletet.

A „Suez kontra Enel”-ügyről már volt szó. Azonban korántsem Franciaország az egyetlen uniós tagállam, ahol 2005–2006-ban erősödött a patriotizmus. A madridi kormány is mindent megtett annak érdekében, hogy a spanyol energiaipari céget, az Endesát ne vásárolhassa fel a német E.ON. Ruhrgas. A kormány törvénymódosítással jogot biztosított a spanyol energiahivatalnak, hogy megvétőzhasson külföldi felvásárlásokat arra való hivatkozással, hogy az ország stratégiaileg fontos energetikai cégeinek hazai kézben kell maradniuk.

2005-ben az olasz központi bank elnöke, *Antonio Fazio* igyekezett megakadályozni azt, hogy a holland ABN Amro megvásároljon egy olasz bankot. Az akció végül nem járt sikerrel, és az ABN Amro megvehette a pénzügyintézet 60 százalékát. A lengyel kormány azt akarta elkerülni, hogy az olasz UniCredit és a német HVB egyesülése után a két pénzügyintézet lengyelországi érdekeltségei is egy kézbe kerüljenek. Az ügy végül az Európai Bizottság nyomására kompromisszumos egyezséggel zárult.

Bár Franciaország mindig tagadta, hogy a külföldi tőkével szemben megengedhetetlen eszközökkel védené piacát, az „eredményeket” tekintve aligha tagadható a francia gazdaságpolitika más országokénál erőteljesebben patrióta jellege. Különösen azután, hogy 2006-ban elfogadtak egy olyan törvényt, amely 11 stratégiaileg fontosnak nevezett ágazattól távol tartja a külföldi befektetőket. Ezek többek között a hadiipar, a távközlési lehallgatás, a biztonsági szolgáltatások, az informatikai biztonságtechnika, a kettős (civil és katonai célokra is alkalmazható) technológiák, a biotechnológia, az oltóanyaggyártás és a kaszinók üzemeltetése.

Az európai bajnokok koncepciója részben már meglévő óriás cégek védelmére, részben pedig új fejlesztésekre alapozó projektekre terjed ki. Talán nem véletlen, hogy az esetek jelentős részében itt is Franciaország az érintett. 2003–2004-ben a francia állam és a francia bankok is az energetikában és a közlekedési eszközök gyártásában érdekelt Alstom konzern segítségére siettek. A francia nehézipar egyik zászlóshajójának számító, Európában 75 ezer alkalmazottat foglalkoztató Alstom 2003 végén komoly pénzügyi nehézségekkel küszködött. Megmentése érdekében az állam magára vállalta a szükséges alaptőke-emelés egy részét és állami hitelgaranciával is támogatta a céget. Az Európai Bizottság versenypolitikai és az állami támogatásokra vonatkozó szabályok miatt sokáig nem adta áldását az ügyre, végül azonban, bizonyos megszorító intézkedések beépítésével, jóváhagyta.

2006-ban az akkori francia elnök, *Jacques Chirac* kezdeményezte azokat az iparfejlesztési terveket, amelyek alapján német–francia együttműködéssel olyan projektek indultak, amelyek Európa számára vezető szerepet biztosíthattak. A Quaero internetes keresőprogram a Google-nek kívánt konkurenciát támasztani, a vezető nélküli, új generációs metrószerelvény kifejlesztése és más elképzelések a lisszaboni stratégia versenyképességet növelni kívánó célkitűzéseivel kapcsolódtak. Mindezt részben állami támogatással, részben a programban részt vevő cégek forrásainak bevonásával. Az állami támogatás miatt ezen projekteket is csak Brüsszel jóváhagyásával lehetett volna elindítani, ezért hosszas alkudozások után végül is ilyen formában lekerültek a napirendről.

Természetesen nemcsak Európában erősödött a gazdasági nacionalizmus, hanem az Egyesült Államokban vagy éppen Oroszországban is. Az orosz gazdasági miniszter, *German Gref* 2006 tavaszán jelentette be, hogy 39 gazdasági ágazatban – a fegyvergyártástól az atomenergia-iparig – korlátokat szabnának a külföldi befektetőknek. Ez persze az orosz hatalmi struktúrákat ismerve minden külön szabályozás vagy törvény nélkül is megvalósulhat.

Több Európa és nem a nemzeti protekcionizmus a megoldás az EU előtt álló kihívások megoldására – foglalta össze a 2006. tavaszi EU-csúcs mondanivalóját *Barroso*, a bizottság elnöke. Véget kell vetni a gazdasági nacionalizmus okozta civódásoknak – mondta –, és a közös kihívásokra, például Európa közös, biztonságos energiaellátására kell fordítani a fő figyelmet. Hogy mindez mennyire csak álom maradt, azt a legutóbbi időszak eseményei jól bizonyítják.

Új válság, régi protekcionista hullám

Természetesen nem véletlen, hogy a 2008–2009-es válság kísérő jelenségeként ismét reflektorfénybe került egy főnixmadárként újra és újra feltámadó jelenség, a protekcionizmus. A forgatókönyv is kísértetiesen hasonló a korábbiakhoz: felelős vezetők tucatjai nyilatkoznak, hogy milyen káros következményekkel járhat Európára, a szabadkereskedelempre a nemzeti érdekek előtérbe helyezése, mígnem a válság okozta társadalmi feszültségek miatt valahol meghátrál a kormány, ezzel hivatkozási alapot teremtve más országok számára is.

2008 őszén, amikor bankmentő csomagokról már régen szó volt, a termelési szféra helyzetére érzékenyen reagáló autóipar volt az első, amely a kormányzati segítség szükségességét felvetette. Az Egyesült Államokban a kongresszus már el is fogadta a hazai autóipar támogatására az első 25 milliárd dolláros kedvezményes hitelcsomagot. Ezen kívül 10 milliárd dollárt kitevő kölcsönt kapott a General Motors, hogy végre tudja hajtani a Chryslerrel tervezett fúziót. Európa autógyártói ekkor még (legalábbis látszólag) könnyebb helyzetben voltak, és az Európai Bizottság „csupán” 40 milliárd eurós kedvezményes hitelkeret létrehozását javasolta új,

környezetbarát motorok kifejlesztésének finanszírozására. A hangsúlyozottan nem ipartámogatású hitel igénybevételeitől azonban a gyártók jó része elzárkózott.

A gazdasági helyzet romlásával párhuzamosan azonban gyors ütemben szaporodtak azok a tervek és elképzelések, amelyek protekcionista lépésekkel kívánták védeni a hazai termelőket. Az Egyesült Államokban az acél-, textil- és papíripari szövetségek panaszt tettek a kínai import ellen, követelve, hogy a gazdaságélénkítő csomagból csak amerikai vállalatok részesedjenek. (Kik is azok az amerikai vállalatok?) Franciaország több mint ötmilliárd eurós alapot hozott létre a hazai vállalatok külföldi „ragadozók” általi felvásárlásának megelőzésére. Oroszország 25-ről 30 százalékra emelte a gépkocsik és autóbuszok importvámját. Ausztria dömpingvámot vezetett be egyes kínai papírkötészeti árukra. Kína a júan gyengítésével és az exportőrök áfa-visszatérítésének újbóli bevezetésével segíti cégei árukivitelét. India engedélyhez kötötte egyes acéltermékek behozatalát, és antidömping-intézkedéseket fontolgat a főleg Kínából származó acél- és vegyipari import ellen.

A sort hosszasan lehetne még folytatni, mint ahogy azok nyilatkozatait is, akik – alapvetően a nemzetközi szervezetek vezetői és szakemberei – ezen intézkedések miatt a válság további mélyülését jósolták. A Világbank elnöke, *Robert Zoellick* kijelentette, hogy amennyiben a kormányok engednek a protekcionizmus csábításának, akkor az 1930-as évekhez hasonlóan egyre inkább el fog mélyülni a válság. *Richard Baldwin*, a londoni CEPR kutatóintézet igazgatója 2008 végén szintén azt jósolta, hogy a piacvédelmi intézkedések, amelyek kiterjedtsége most még elmarad a 30-as éveketől, a válság súlyosbodásával eszkalálódni fognak (*Beöthy*, 2009). Márpedig abban az időben még csak 2 százalék körüli termelési és világkereskedelmi visszaesséssel számoltak, s ma már tudjuk, hogy a recesszió ennél sokkal súlyosabb lesz.

Felmerülhet, hogy akkor, amikor a világkereskedelem szabadságát jóformán mindenki által elfogadott és elég szigorú szabályok védik, miként léptethetők életbe piacvédelmi intézkedések? Ennek két magyarázata is van. Az egyik az, hogy a kormányok tudják ugyan, hogy megszegik e szabályokat, és ez ellen a WTO felléphet, esetleg szankciókat is vezethet be a bűnösök ellen, ezt azonban sokszor évekig is eltartó vizsgálódás előzi meg. Ez idő alatt pedig folytatódhat a diszkriminációs gyakorlat, és közben talán a válság is túlélhető. A másik megközelítés szerint a WTO szabályainak betartásával is lehet korlátozni az importot, hiszen vállalati kezdeményezésre is lehet dömpingvámot kivetni bizonyos termékekre. S annak esetleges bebizonyítása, hogy jogtalan volt az ilyen diszkrimináció, ugyancsak évekig vehet igénybe. S aki időt nyer, ebben az esetben tényleg életet nyerhet!

Hogy az említett és más vezetők félelmei nem alaptalanok attól, hogy az erősödő protekcionizmus a gazdasági erőtereket szétziláló zavarokhoz vezethet, azt azok a kiéleződő ellentétek bizonyítják legjobban, amelyek a világgazdaság szereplői között eddig is megvoltak ugyan, a válság pedig felszínre hozta ezeket.

1. *Kelet és Nyugat ellentéte*. Régen azt mondtuk volna, hogy a szegény és gazdag országok ellentéte, ez a kategorizálás azonban elég viszonylagossá vált.

A davosi Világgazdasági Fórumon *Vlagyimir Putyin* orosz miniszterelnök nemcsak azon gazdasági modell ellen emelt szót, amelyben az egyik oldal „gátlástalanul fogyaszt”, a másik pedig „olcsón termel és megtakarít”, hanem keményen támadta a válság nyomán kialakult nyugati állami beavatkozást, a bankok államosítását, a protekcionizmust. Teszik ezt azok – tette hozzá –, akik a korábbi években Moszkvát vádolták a gazdasági életbe való túlzott beavatkozással. Csatlakozott ehhez a kínai kormányfő is, aki szintén a felelőtlen fogyasztást és a bankokat teljesen felügyelet nélkül hagyó gazdaságpolitikát bírálta. Kína egyértelműen protekcionizmussal vádolta az EU-t is, mert januárban védővámot vetettek ki a kínai csavarárakra. Az indiai kereskedelmi miniszter a nyugati országok piacvédő intézkedéseit nyílt fenyegetésnek ítélte, és kilátásba helyezte, hogy India hasonló lépéseket fog tenni. Mint korábban írtam, Kína, Oroszország és India – minden deklaráció ellenére – hasonló piacvédő intézkedések sorozatát vetette be, sokszor egymás ellen is! Az a vád pedig, hogy a nyugati országok úgy állították össze gazdaságösztönző és bankmentő csomagjaikat, hogy azok hasznélvezői kizárólag hazai vállalkozások legyenek, elég furcsának tűnik az indonéz gazdasági miniszter, *Mari Pangestu* azon nyilatkozata tükrében, hogy a hazai áruk vásárlására való ösztönzés nem jelent diszkriminációt!

2. *Az USA és Európa ellentéte.* Miként a válság első érzékelhető jelei, a protekcionizmus hulláma is a szabadkereskedelem szószólójának tartott USA-ban erősödött fel először. A washingtoni szenátus által elfogadott gazdaságélénkítő csomag előírásai szerint csak belföldi forrásból származhat bármely áru és szolgáltatás, amelynek beszerzését az élénkítő csomagból finanszírozzák. A „Buy American” kitévelt végül „csak” a vas- és acélárakra terjesztették ki. Az amerikai acélipari szakszervezet elnöke örömmel üdvözölte természetesen az általa indokoltnak tekintett patrióta lépést, az európai és más acélgyártók viszont hevesen kritizálták. Brüsszel vizsgálat indítását kezdeményezte arról, hogy az amerikai lépés nem sérti-e az Egyesült Államok és az EU megállapodásait. Érdekes módon reagált a WTO. *Pascal Lamy*, a világszervezet vezetője február elején még elítélte és veszélyesnek nevezte az amerikai lépést, a hónap végén viszont már azt mondta, megfelel a globális kereskedelmi szabályoknak az USA gazdaságélénkítő csomagjának ezen klauzulája. Mindez csak azért lehetséges véleményem szerint, mert a piacvédelemre, patriotizmusra vonatkozó szabályok az elvi hátterek tisztázatlanságai miatt nem egyértelműek.

Az amerikai piacvédelem újabb fejezete az volt, amikor bejelentették, hogy a klímavédelem ürügyén drágítanak az importot. Az amerikai acélgyártók, erőművek és vegyi cégek azt követelték, hogy Amerika vessen ki pótvámot azon országok termékeire, amelyek nem érvényesítenek szigorú klímavédelmi intézkedéseket. Erről a javaslatról jelenleg is folynak a kongresszusi viták.

3. *Ellentétek az EU-n belül.* Nem hagyták érintetlenül az EU-n belüli kapcsolatokat sem a protekcionista tendenciák. Itt megint elsősorban Brüsszel és Párizs vitára kell gondolni. Az Európai Bizottság például leszögezte, hogy a válság által erő-

teljesen sújtott autóiparnak elsőként saját magának kell szembeszállnia a nehézségekkel, és a kormányzati segítség csak ezen erőfeszítések után jöhet szóba. Ennek jegyében az Európai Bizottság nem tartotta elégségesnek azokat a javaslatokat, amelyeket a német kormány dolgozott ki a Volkswagen cég védelmére hozott törvény megváltoztatására az Európai Bizottság elmarasztaló ítélete után. Ezzel szemben Franciaország és *Sarkozy* elnök személyesen határozottan kiállt a francia autóipar megvédése mellett, és azt sem tagadta, hogy az uniós intézkedéseket az európai gyártók védelmére elégtelennek tartja. Éppen ezért a francia ipar védelmére hozott intézkedéseket alapvetően a közös, uniós politika hiányával indokolta.

A hatmilliárd eurós francia állami kedvezményes hitelt – amelyet a Peugeot-Citroen és Renault kapott – viszont *Hans-Gert Pöttering*, az Európai Parlament német elnöke nevezte az európai elvek figyelmen kívül hagyásának. Tiltakozást váltott ki a francia elnök azon felvetése is, hogy a francia autógyáraknak francia földön kell tartaniuk termelésüket, sőt akár haza is kell telepíteniük korábbi külföldi kapacitásait. *Sarkozy* ezen javaslatait Csehország és Szlovákia is elutasította. *Lubomir Jahnátek* szlovák gazdasági miniszter közölte: „Nagyon rossz lenne, ha az EU-tagállamok egymás ellen protekcionista intézkedéseket kezdenének bevezetni” (*Takács*, 2008). *Almunia* pénzügyi biztos pedig az Európai Parlament gazdasági szakbizottságának ülésén azt mondta, hogy Brüsszel kész megvédeni az európai ipart, ez a védelem azonban nem lehet azonos a francia mintájú protekcionizmussal.

Még sorolhatnánk további EU-n belüli ellentéteket is (például a régi és az új tagállamok, a stabilabb és a bukducsoló új tagok között), a jelenség háttérben azonban mindig az áll, hogy az európai identitás még mindig jóval gyengébb kötődést jelent, mint a nemzeti hovatartozás. S amikor baj van, az utóbbi mindig háttérbe szorítja a közösségi szempontokat.

Természetesen a válság által erőteljesen sújtott Kelet- és Közép-Európa országait sem hagyta érintetlenül a protekcionizmus erősödő hulláma. Ezek az országok – beleértve hazánkat is – érdekelték ugyan a nemzetközi kereskedelem minél zavartalanabb működésében, de a válság következményei – elsősorban a növekvő munkanélküliség – miatt saját termelőik követeléseit sem hagyhatják figyelmen kívül. A március 1-jei rendkívüli EU-csúcsot megelőző régiós csúcson a lengyel külügyminiszter, *Radoslaw Sikorski* valamennyi résztvevő nevében hangoztatta, hogy egységesen kell fellépni a protekcionizmussal szemben, és emlékeztetni kell a közösséget saját szabadkereskedelmi szabályaira. Ne feledjük, ezekben az országokban a „hazai ipar” jelentős hányada multinacionális cégek kezében van, amelyek döntéseit – esetlegesen patrióta köntösbe öltöztetve – az adott ország alig tudja befolyásolni.

Nem véletlen tehát, hogy az új tagországokban a *protekcionista törekvések* elsősorban az *agrárszféra* területén jelentkeznek. Februárban a bolgár agrártermelők kezdtek útlezáró akciókat, így követelve protekcionista intézkedéseket kormányuktól. Márciusban a szlovák állattenyésztők fenyegetőztek demonstrációval a növekvő import ellen, majd Prágában cseh, szlovák, magyar, lengyel és litván gazdák együtt tiltakoztak.

Itthon pedig hónapokig tartó előkészítés után az élelmiszer-termelők és -feldolgozók, valamint a kereskedők abban állapodtak meg, hogy július 1-jétől meghatározott termékkörökben a hazai termékek arányának az áruházak polcain a 80 százalékot el kell érnie. A kezdeményezés ugyan segítheti a hazai termékek értékesítésének bővülését, azonban számos kérdőjelet is felvet. Például, hogy egy termék nemzeti hovatarozását sokszor igen nehéz kideríteni, hogy a kereskedelem már most árdrágulást jelez, hogy a partnerek vagy a Gazdasági Versenyhivatal mit szólnak e versenykorlátozáshoz. Utóbbi már jelezte, hogy nem ért egyet a megállapodással, így annak bevezetése kérdésessé vált. Várható Brüsszel ellenvéleménye is, hiszen az intézményesített piacvédelem, azaz a magyar termékek előnyben részesítése EU-konform módon aligha oldható meg. Magyar és külföldi kutatások egyébként egyértelműen igazolták, hogy hatékony versenypolitika nélkül az élelmiszeripar versenyképessége közép- és hosszú távon nem tartható fenn és a rövid távú előnyökért később súlyos árat kell fizetni (Fertő, 2008).

Feltehetőleg a válság elmúltával a jelenlegi protekcionista, patrióta törekvések hullámai is csillapodni fognak. Legalábbis a következő válságig! A következmények azonban még hosszú ideig éreztetik hatásukat. Ezek részben gazdaságiak, részben politikaiak. *Gazdaságiak*, hiszen a piacok hatékonyságvesztésével, a versenyképtelen struktúrák mesterséges életben tartásával járnak, s a globalizálódó termelésfejlesztéssel szemben lokális érdekeket szolgálnak. Tehát – mondja egy amerikai professzor – a rövidlátó protekcionista intézkedések visszavetik a gazdasági globalizációt (Nye, 2009). Az a kormány, amely megpróbál kedvezni a hazai cégeknek, rövid távon talán megóvhatja azokat a versenytől, hosszabb távon azonban piacokat, munkahelyeket veszítenek. Ez a protekcionizmus legnagyobb gazdasági kockázata.

A *politikai* következmények azonban legalább ennyire fenyegetőek. Az uniós törekvések kezdettől fogva a termelési tényezők szabad áramlását állították a középpontba. A befektetések országok közötti mozgásának korlátozása jelentősen csökkentette az elmúlt időben a nemzetközi tőkeáramlást. Ez pedig nemcsak bizalmatlanságot szül, hanem újabb és újabb ellenlépéseket provokál. Jól jellemzi ezt az olasz kormány korábbi miniszterelnökének alábbi fenyegetése: „Ha harc, hát legyen harc! Ha a francia kormány megakadályozza, hogy az Enel felvásárolja a Suez, akkor az olasz kormány sem fogja engedélyezni francia cégek számára az olaszországi terjeszkedést” (Kassinger, 2006). Márpedig ez olyan háború, amelyben csak vesztesek lehetnek!

Hivatkozások

- Bhagwati, J. N. [1988]: Protectionism. MIT Press, Cambridge.
Beőthy Akos [2009]: Visszatérnek a harmincas évek? *Manager Magazin*, 3. sz.
Botos Balázs [1983]: Betegek és gyógymódok. *Figyelő*, június 16.
Botos Balázs [2009]: Út a pokolhoz? Protekcionizmus és (v)álság. *Világ gazdaság*, március 18.
Fertő Imre [2008]: Piaci szerkezet, megnyilvánuló komparatív előnyök és külkereskedelmi versenyképesség a magyar élelmiszeriparban. *Kül gazdaság*, LII. évf., március–április.

- Gyévai Zoltán [2006]: Protekcionizmus Európában. *Figyelő*, március 9.
- Gyévai Zoltán – Lambert Gábor [2007]: Piacvédelem az EU-ban. *Figyelő*, augusztus 16.
- James, Harold [2006]: Zsiványságok a gazdasági patriotizmus mögött. *Világgazdaság*, április 6.
- Johnson, Richard A. [2006]: Hat férfi, aki megteremtette a modern autóipart. Novella Kiadó, Budapest, 114–129. o.
- Kassinger Klára [2006]: Felvillanyozó patriotizmus. *Heti Válasz*, március 9.
- de Leersnyder, Jean M. [2006]: Patriotisme économique: rhétorique ou anticipation? *Commentaire*, Printemps.
- Magyar... [2006]: Magyar Virtuális Enciklopédia.
<http://enc.phil-inst.hu/1enciklopedia/mindennapi/protekcionizmus.htm>
(Összeállította: Madár István)
- Nye, Joseph S. [2009]: Melyik globalizáció éli túl a mostani válságot? *Világgazdaság*, április 23.
- Reich, Robert B. [1990]: Who Is Us? *Harvard Business Review*, January-February, 53–64 o.
- Takács Gábor [2008]: Kísért a protekcionizmus. *Világgazdaság*, december 19.
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef>
http://www.bruxinfo.hu/index.php?lap=dokument/dokument&dok_id=25167